

5. Мартинович В. А. Введение в понятийный аппарат сектоведения / В. А. Мартинович. – Минск : БГУ, 2008. – 103 с.
6. Нибул Р. Христос и культура. Избранные труды Ричарда Нибура и Райнхольда Нибура / Р. Нибул. – М. : Юрист, 1996. – 576 с.
7. Характерные признаки секты [Электронный ресурс]. – 2000. – Режим доступа : <http://azbyka.ru/religii/sektovedenie/3g42-all.shtml>

References

1. Bainbridge, W. S., Stark, R. (1979), *Cult Formation: Three Compatible Models*, <http://home.zcu.cz/~dkrizek/BVMV/SEM1/Bainbridge-Stark.PDF>
2. Баркер, А. (1997), *New Religious Movements*, St. Petersburg: Russian Christian Humanitarian Institute, 290 p.
3. Veber, M. (1994), “*Selected. Image of society*”, [translate from German], Moscow : Layer, 704 p.
4. Dürkheim, E. (1994), “*The Elementary Forms of Religious Life. Totemic system in Australia, Sociology of Religion: classic approaches*”; Ed. by M. P. Gapochkin, and Yu. A. Kimeleva Moscow: Progress, Pp. 35–69.
5. Martinovich, V. A. (2008), “*Introduction into the conceptual apparatus of Sect Studies*”, Minsk : BSU, 103 p.
6. Niebuhr, R. (1996), “*Christ and Culture. Selected Papers of Richard Niebuhr and Reinhold Niebuhr*”, Moscow : Layer, 576 p.
7. “*Characteristic features of sect*” (2000), <http://azbyka.ru/religii/sektovedenie/3g42-all.shtml>

Прокоп'єва Анна. Нові релігійні рухи як форма релігійної організації, шляхи й чинники їх виникнення та функціонування. Трактуючи поняття «нові релігійні рухи» як альтернативний термін тоталітарним сектам і деструктивним культам та порівнюючи нові релігійні рухи з традиційними формами організації релігії, описано їхні основні подібні характеристики. Розглядаючи теоретичні підходи до опису виникнення нових релігійних рухів й аналізу основних факторів, які впливають на появу, розвиток і функціонування нових релігійних рухів, виокремлено чинники кризового стану суспільства та соціальної нестабільності як найбільш значимі.

Ключові слова: релігія, церква, тоталітарні секти, деструктивні культи, кризовий стан суспільства.

Prokopieva Anna. New Religious Movements as a Form of Religious Organization, Ways and Factors of their Appearance and Function. The article deals with new religious movements. The author compares the new religious movements with traditional forms of organization of religion. The concept of “new religious movements” is used as an alternative term of totalitarian sects and destructive cults. The basic characteristics of new religious movements consider. The main characteristics of similar new religious movements are described. The theoretical approaches of description of the ways formation of new religious movements are considered. It analyzes the main factors affecting the appearance of development and operation of new religious movements. Thus, a number of social, political, and religious factors that influence the development of new religious movements highlighted. Also, the crisis state of society is viewed as one of the possible factors of the origin, development and functioning of the new religious movements.

Key words: religion, church, totalitarian sects, destructive cults, the crisis state of society.

Стаття получена 11.11.2015 г.

УДК 316.74: 37.16

Валентина Чепак

Вивчення освіти: наукові візії й розрізнення

У статті здійснено аналіз окремих соціогуманітарних наук щодо їх потенціалу під час вивчення освіти. Установлено спільні та відмінні риси в предметній площині, проблематиці, функціях, теоретичних засадах, тенденціях розвитку цих наук. Наголошено на необхідності подальшої інтеграції наук про освіту задля реалізації теоретичних і практичних потреб освітнього інституту.

Ключові слова: освіта, педагогічний підхід, філософський підхід, соціологічний підхід, освітній менеджмент.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасних умовах інститут освіти, що забезпечує систематичну багатоаспектну взаємодію особистості й суспільства, стає одним із найбільш значимих соціальних інститутів. Багаторазово зростають функції освіти в соціальному структуруванні суспільства, у процесах соціалізації особистості, у формуванні гуманістичної спрямованості соціальних процесів. До

освіти сьогодні висувають принципово нові вимоги, пов'язані з необхідністю зміни системи цінностей суспільства, яке характеризується відкритістю, толерантністю, культурою діалогу.

Аналіз досліджень цієї проблеми свідчить, що вивченню освіти на різних історичних етапах приділяли й приділяють увагу представники різних наук, як соціально-гуманітарних, так часто й природничих. Утім, динаміка сучасного суспільного розвитку породжує нові явища та процеси в різних підсистемах (уключаючи освіту), що сприяє постійному науковому пошуку. Чільне місце в системі наук, які досліджують освіту, на сьогодні належить педагогіці, філософії (філософії освіти) і соціології, зокрема, соціології освіти, які мають значний потенціал як теоретичних, так і емпіричних розвідок цього соціального інституту (хоча, звісно, указаними вище науками перелік не вичерпується – *прим. авт.*). Роль кожної з них, безперечно, є значимою, але не вичерпною щодо досягнення всього багатоманіття сучасних освітніх практик, освітніх процесів, політики, функціонування освітнього інституту загалом.

Мета статті – визначення специфіки різних наукових підходів до аналізу освіти, їх взаємодія та взаємовплив щодо забезпечення наукового супроводу освітніх процесів у сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Генетично першою наукою, що виявила інтерес до освіти як об'єкта дослідження, стала педагогіка. Як галузь наукового знання та самостійна наукова дисципліна вона виникла й розвивається в нерозривному зв'язку з освітою, оскільки предмет дослідження педагогіки – це *дидактика* (сукупність засобів і методів навчання) та *педагогічна етика* (сукупність нормативно-ціннісних настанов, згідно з якими застосовують відповідні дидактичні технології).

Педагогічний підхід до освіти передбачає концентрацію зусиль дослідників на проблемах формування людини, здійснюваного в перебігу навчально-виховного процесу за допомогою певних методів, засобів і форм педагогічної діяльності, а точніше – педагогічної взаємодії, що розглядається як технологічно організована відповідно до настанов дидактики та етики.

У цьому вимірі освіта – об'єкт і предмет педагогіки, що розуміється водночас і як наука, і як соціальна практика. Під педагогічним підходом у цьому розумінні ми матимемо на увазі передусім науково-педагогічний, тобто здійснюваний із позицій педагогічної науки, що спирається на відповідну практику.

Цей підхід багато в чому є абстрагованим від соціальних чинників функціонування освіти як соціального інституту, оскільки дидактичні технології, як і морально-етичні настанови педагогів, не стають предметом спеціальної рефлексії під кутом зору їх зумовленості ідеологіями, соціальними інститутами, відносинами влади тощо. Водночас у педагогіці «все більше усвідомлюється той факт, що виховна діяльність повинна ґрунтуватися на основі вивчення об'єктивних закономірностей суспільного життя і, зокрема, життя й розвитку дітей у різних суспільно-історичних умовах ... Тому для сучасної педагогіки характерними є комплексні дослідження, які поєднують соціологічний, психологічний і власне педагогічний аналіз» [2].

Педагог усе ж частіше є технологом у сфері цілеспрямованої соціалізації, який перебуває щодо соціальності у відносинах морально-етичної конфронтації або ж конформності, адже йдеться про своєрідне постійне «відхилення» об'єктів соціалізації від заданих дидактичних й етичних стандартів, що й зумовлює розгортання педагогічного дискурсу з приводу оптимізації як технології навчання, так і виховання.

Більшість інших наукових підходів до вивчення освіти склалися пізніше, на початку ХХ ст. Це спричинено сукупністю обставин, пов'язаних із розвитком як самої освіти, так і прикладної науки як фундаментальної продуктивної сили ринкової економіки.

До початку ХХ ст. освіта набула нових рис за своєю роллю й місцем у житті суспільства, насамперед отримала статус буржуазних ринкових послуг.

Ставши масовою, усезагальною та конвеєризованою, освіта перетворилася на особливу галузь духовного виробництва, продемонструвавши свою ринкову доцільність і дедалі більше значення для розвитку матеріального виробництва та сфери послуг. Різноманітні потреби останньої в освічених працівниках різного рівня навченості, підготовки, кваліфікації спричинили формування багатошаблевої, виробничо- й соціально-детермінованої системи допрофесійної та професійної освіти. Розпочалось одержавлення інституту освіти як одного з найважливіших у суспільстві, зростали інвестиції на його утримання й розвиток.

Друга обставина пов'язана з розвитком самої науки та появою особливого інтересу до дослідження освіти. Перспективи її прогресу й внесок суспільства (держави) у цей процес змушують представників

філософської, економічної, соціологічної та інших галузей знання звернути увагу на сферу освіти. Зростає інтерес до людини, особливо у вираженні у психології й фізіології.

Упродовж XX ст. підходи до освіти, сформульовані в межах суспільних наук, розробляли та деталізували. На цьому підґрунті виникали наукові школи, формувались окремі галузі знання, які отримали сьогодні відповідний науковий статус: філософія освіти, соціологія освіти тощо.

Диференціація наукового знання про освіту набула настільки вираженого характеру, що цілком природною виявилася зворотна тенденція – виник інтерес до інтеграції галузей науки, що займаються дослідженням освіти.

Насамперед ідеться про філософський підхід до освіти, сформований у межах особливої галузі знання – філософії освіти. Із приводу визначення її предмета й понині тривають дискусії. Одні науковці вважають, що філософія освіти є прикладною філософією (у поширених тлумаченнях таке словосполучення можна вважати цілком нетрадиційним, оскільки спочатку філософія або взагалі не фігурує як наука, або постає в уявленнях людей як світоглядна форма знання. Утім, ця сфера є прикладною в тому сенсі, що загальні принципи й положення філософії застосовують для аналізу найрізноманітніших аспектів освіти. Її можна розглядати і як систему, і як процес, і як діяльність, і як цінність, і як соціальний інститут.

Акцент саме на прикладному характері філософії освіти продемонстровано деякими вченими під час засідань круглих столів, проведених редакціями журналів «Вопросы философии» і «Педагогика» ще в 1992 і 1995 рр. щодо суто проблематики філософії освіти (див. у зв'язку з цим: [4, с. 3–21]).

У літературі представлено й інше бачення філософії освіти, що заперечує її статус як особливої галузі знання. Прихильники цієї думки стверджують, що зміст філософії освіти переважно збігається з теоретико-методологічними засадами педагогічної науки. Якщо прихильниками визнання прикладного характеру філософії освіти є переважно філософи, то прихильниками другої позиції – учені-педагоги, здебільшого ті, які розробляють її методологічні основи.

Деякі автори намагаються аргументувати діаметрально протилежні погляди на філософію освіти. Так, Ф. Михайлов в одній і тій самій публікації прагне переконати, що філософія освіти є водночас і неможливою, і можливою як фундаментальна теорія освітньої діяльності та як прикладна дисципліна методологічного характеру [3, с. 100]. Він називає дві можливі причини такої неоднозначності. По-перше, усе різноманіття теорій освіти не має у своїй основі власної фундаментальної теорії. Та якби навіть така теорія була сформульована, то вона, додамо до думки науковця, означала б методологічний ухил у позитивізм, тобто доволі однобічну наукову методологію, що за своїм змістом суперечило б самому визначенню філософії. По-друге, такої особливої філософії, як філософія освіти, на думку цього автора, бути не може, бо за своєю суттю філософія принципово «не може бути позаметодологічною» [3, с. 112]. І втім, вона – філософія освіти – є можливою, але саме як сукупність постулатів фундаментальної теорії «освітньої» діяльності [3, с. 114].

Резюмуючи свої міркування, Ф. Михайлов стверджує: «...філософія освіти є... філософськи-рефлексивною критикою емпіризму у педагогічній теорії, але аж ніяк не такою “частиною”, що претендує на “загальний підхід” до різноманітних освітніх практик, які марно намагаються реалізувати абстракти не менш різноманітних і різних педагогічних концепцій» [3, с. 114].

Б. Гершунський трактує філософію освіти як самостійну галузь наукових знань, предметом якої є закономірності функціонування та розвитку сфери освіти в усіх її аспектах – ціннісно-цільових, системних, процесуальних і результативних [1, с. 89–90]. Така позиція в цілому відповідає загально-визнаному тлумаченню філософського підходу до освіти. Вона дає підстави зближувати філософський і соціологічний підходи, розглядати зв'язок між ними в площині співвідношення загального й спеціального.

Зони перетину між зазначеними підходами зумовлені здатністю філософії освіти тлумачити освіту як сферу і суспільного, і індивідуально-особистісного життя та діяльності. «Філософія освіти розглядає найбільш загальні проблеми суцього й належного у вельми специфічній і в той же час “вічній” сфері суспільного життя будь-якої країни: сфері відтворення та якісного перетворення людських ресурсів соціально-економічного й соціокультурного, морального прогресу, з одного боку, і, що ще важливіше, у сфері задоволення природних і постійно мінливих освітніх потреб особистості – з іншого» [1, с. 95].

Застосування філософського підходу до освіти дає змогу виявити топологію єдиного світового освітнього простору, без осмислення та інтеграції в який навряд чи можна розраховувати на значущі досягнення в галузі навчання, виховання, соціалізації загалом.

Аналіз суперечностей у сфері освіти з позицій філософського підходу підводить до усвідомлення й розкриття світової та національної освітньої кризи, що полягає у визнанні обмеженої здатності сучасної системи освіти задовільно розв'язувати соціальні та індивідуально-особистісні проблеми й виконувати свої основні функції. Цей же підхід уможлиблює більш конкретний і детальний розгляд суперечностей у межах іншого наукового підходу – соціологічного.

Спонукою до виникнення соціологічного підходу стала обмеженість аналітичних і концептуальних можливостей філософії і педагогіки стосовно питань обґрунтування організації та змісту освіти, починаючи з 20-х років XX ст. Але співіснування багатьох наукових шкіл і вплив академічної педагогіки не дозволяли соціології освіти протягом декількох десятиліть більш-менш чітко виокремити свій об'єкт і предмет, базовий категоріальний апарат, пріоритет проблематики, досягнути більшої узгодженості емпіричних і теоретичних досліджень для накопичення й збагачення галузевого знання. Але освітній бум у європейських країнах у 60–70 роки XX ст. призвів до відновлення активних досліджень у соціології освіти, що виявилось дуже продуктивним і затребуваним, виходячи з нових вимог до освіти та відповідно до зміни її ролі в процесах розвитку суспільства.

Сенс соціологічного підходу в розумінні інституційних аспектів освіти полягає у визначенні ролі та місця освіти серед інших соціальних інституцій і підсистем суспільства, дослідження прямих та зворотних зв'язків між суспільством (соціальною системою), освітою й іншими соціальними підсистемами [див. напр. 5, 6, 7].

Ідеться про те, що освіта та інші соціальні інститути формують мережу горизонтальних і вертикальних зв'язків, забезпечуваних завдяки соціальній комунікації. В одних суспільствах освіта є цілком автономною підсистемою, в інших стає залежною від політики та економіки, а також релігії як соціальних інститутів. Частина суспільств здійснює (звісно, через державну владу) щодо освіти політику інклюзії-ексклюзії, інтеграції-диференціації, одержавлення-роздержавлення (приватизації) тощо.

У центрі уваги соціології перебувають взаємозв'язки освіти з різними соціальними структурами, інститутами та організаціями, із якими її поєднує багато спільних завдань. Соціологію цікавить соціальна ефективність освіти, трактована в широкому діапазоні – як соціально-економічному, так і культурно-моральному.

Освіта як соціальне явище й процес, як соціальна підсистема, нарешті, як соціальний інститут, будучи елементом суспільства, відчуває на собі практично всі зміни, що відбуваються в ньому. Це є тим паче справедливим стосовно транзитного суспільства, що переживає якісні трансформації. Саме таким, як відомо, і виявляється сьогодні українське суспільство.

Перехідний характер процесів, що відбуваються в нашій країні, економічні, політичні, соціальні реформи, пов'язані з демократизацією суспільства, його рухом до домінування ринкових відносин, не могли не вплинути на соціальний інститут освіти в цілому та його конкретні підсистеми зокрема. Тому, розглядаючи сучасний стан освіти в Україні, методологічно послідовним було б проаналізувати його залежність від ключових напрямів соціальних змін. Такий підхід передбачає виявлення місця освіти в системі соціальних відносин і процесів, соціальних інститутів та структур, її соціальної ролі в житті трансформаційного суспільства.

Застосування соціологічного аналізу виявляє можливість також іншого, «зворотного», підходу до виявлення взаємодії освіти й перехідного суспільства, що пов'язано з вивченням способу впливу суспільства на власні підсистеми. Справді, будь-яка освіта, будучи включеною в соціальну систему, не може залишатися байдужою до неї, так чи інакше впливає на неї, реагує на потреби освіти, безперервно нагадуючи про себе.

Утім, соціологічний підхід до освіти не зводять лише до визначення її суспільних характеристик і він не означає розгляду її лише як соціального феномену. Він означає також вивчення освіти як одного з найбільш значущих елементів способу життя людей, тісно пов'язаного з іншими елементами повсякденної (регулярної) життєдіяльності. Отже, соціологію цікавить також вплив освіти на організацію праці, побуту, дозвілля, умов життя, ціннісних орієнтацій, різних форм та видів діяльності.

Водночас соціологія як наука вивчає й зворотний вплив процесу освіти на різні боки способу життя людини, малих та великих соціальних груп. Прагнення виявити особистісні аспекти освіти, вихід на проблематику соціалізації, її когнітивний та етичний виміри (у нашому випадку розглядатимемо опанування знань, умінь і навичок як зміст освіти) зближують соціологію з педагогікою й психологією, що саме по собі є досить важливим позитивним чинником.

Специфіка соціологічного підходу до освіти полягає також у тому, щоб робити предметом аналізу ступінь задоволеності освітою різних соціальних спільнот як безпосередньо включених у її систему, так і побічно пов'язаних із нею. Ідеться про з'ясування соціального самопочуття різних груп у сфері освіти, чинників соціального комфорту та дискомфорту (що є особливо актуальним для суспільства, у якому відбувається перехід до ринкових відносин), готовності людей продовжувати освітню діяльність упродовж усього їхнього життя чи принаймні тривалого часу.

Соціологічний підхід охоплює також питання *безперервної освіти* як із погляду особистої зацікавленості людей у її розвитку, так і з позицій суспільного визнання значущості цього питання. Останнє набуває вираження в особливому напрямі соціальної політики, що передбачає заохочення й фінансування проєктів зі створення різних структур додаткової освіти за межами інституціоналізованих установ і навчальних закладів для задоволення різноманітних освітніх потреб не лише молоді, а й дорослого населення.

Отже, використання соціологічного підходу дає змогу поєднувати у вивченні освіти дві її складові частини – суспільну й особистісну (соціально-групову). Їх можна поєднати в тому разі, якщо освіту розглядають як соціальний інститут. Саме інституціональний підхід дає можливість дослідити освіту і на соціальному (соціетальному), і на спільнотному (груповому), і на особистісному рівнях.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Із *позиції філософського підходу* освіта постає передусім як соціокультурна діяльність, спрямована на формування світогляду та культури людини засобами навчання й виховання. Освіта здійснює передання накопиченого в процесі суспільного розвитку соціально зумовленого досвіду, формує систему ідей та поглядів на розвиток освіти й зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на цей процес. Із *позиції педагогічного підходу*, освіта – це поле дії дидактики та педагогічної етики. Соціальні аспекти при цьому відображають лише мікрорівень, тобто в межах педагогічного підходу освіту розглядають переважно як набір технологій соціалізації, що включає когнітивний та етичний компоненти. Когнітивний компонент відображає зміст навчання, а етичний – дисциплінарні аспекти організації навчально-виховного процесу. Цей підхід може бути перспективним у дослідженнях соціально-рольових взаємодій та технологій педагогічної соціалізації, застосовуваних у різних навчальних і виховних закладах.

Із *позицій соціологічного підходу* освіту доцільно розглядати як соціальний інститут, що виконує щонайменше три базові функції: соціалізаційну, культурну, просвітницько-розвивальну (особистісно-розвивальну). Дві перші функції можна вважати соціально-репродуктивними, а третю – продуктивною (такою, що забезпечує особистісний розвиток). Освіту розглядають у контексті її місця й ролі в сучасному суспільстві, в усій сукупності системи суспільних відносин як її елемент, що взаємодіє з іншими елементами. При цьому як частина єдиної соціальної системи вона взаємопов'язана з усіма підсистемами суспільства (економічною, політичною, соціальною, культурною). Соціологія аналізує освіту як сферу, яка входить до системи чинних суспільних відносин і впливає на її розвиток. Освіту вивчають як системну цілісність, як структуру, у складі якої – множина взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, як певну статичну, але водночас динамічну форму організації суспільного життя.

Джерела та література

1. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б. С. Гершунский. – М. : ИнтерДиалект+, 1997. – 697 с.
2. Зайченко І. В. Педагогіка [Електронний ресурс] / І. В. Зайченко/. – К. : Освіта України, 2008. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/knigi/344-pedagogka-zaychenko-B.html>
3. Михайлов Ф. Т. Философия образования: ее реальность и перспективы / Ф. Т. Михайлов // Вопросы философии. – 1999. – № 8. – С. 92–118.
4. Философия образования : сб. науч. ст. / [общ. ред. и вступ. ст. В. А. Ковалева]. – М. : Синтез, 1996. – 553 с.
5. Осипов А. М. Социология образования: очерки теории / А. М. Осипов – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 456 с.
6. Шаронова С. А. Универсальные константы института образования – механизм воспроизводства общества : монография / С. А. Шаронова. – М. : [б. и.], 2004. – 357 с.
7. Чепак В. В. Теоретико-методологічні засади становлення і розвитку соціології освіти : монографія / В. В. Чепак. – К. : ТОВ «Геопринт», 2011. – 304 с.

References

1. Gershunsky, B. S. (1997), "Philosophy of Education for the XXI century (in the search for practical-oriented educational concepts)", Moscow : InterDialect+, 697 p.
2. Zaychenko, I. V. (2008), *Pedagogic*, <http://westudents.com.ua/knigi/344-pedagogka-zaychenko-B.html>

3. Mihaylov, F. T. (1999), "Philosophy of Education: its reality and perspective", *Issues of Philosophy*, No. 8, Pp. 92–118.
4. "Philosophy of Education: collect. of scientific papers" (1996), by red. V.A. Kovalova, Moscow : Synthesis, 553 p.
5. Osipov, A. M. (2006), "Sociology of Education : Essays of the Theory", Rostov n/D : Fenix, 456 p.
6. Sharonova, S. A. (2004), "Universal constants of institution of education - the mechanism of reproduction of society", Moscow, 357 p.
7. Chepak, V. V. (2011), "Theoretical and methodological principles of formation and development of sociology of education", Kyiv : «Geoprint», 304 p.

Чепак Валентина. Изучение образования: научные визии и различия. В статье осуществлен анализ отдельных социогуманитарных наук относительно их потенциала при изучении образования. Установлены общие и отличительные черты в предметной плоскости, проблематике, функциях, теоретических принципах, тенденциях развития данных наук. Отмечается необходимость последующей интеграции наук об образовании для реализации теоретических и практических потребностей образовательного института.

Ключевые слова: образование, педагогический подход, философский подход, социологический подход, образовательный менеджмент

Chepak Valentyna. Study of Education: Scientific Visions and Divisions. The article deals with the specific social and humanitarian sciences, whose subject matter is related to education research. This is the pedagogy, philosophy of education and sociology of education. Education from pedagogy view is a field of didactic and pedagogical ethics action. Education is considered primarily as a complex of socialization technologies, including informative and ethical components. From the philosophy of education standpoint education appears primarily as social and cultural activities at the formation of ideology and culture by the means of training and education aimed. Sociology of education is currently considering as a social institution that performs at least three basic functions: socialization, cultural, educational and developmental. In sociology education is analyzed as a sphere, which is part of the existing social relations and affects its development. The relationship of these sciences and their communication allow building a full scientific picture of the development and changes of modern education.

Key words: education, pedagogical approach, philosophical approach, sociological approach, educational management.

Статтю отримано 19.11.2015 р.